

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Д. Я. ТЕЛЕГІН

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ РОБІТ
КИЇВСЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ 1962—1964 рр.

Середнє Подніпров'я дало вже чимало важливих матеріалів для розуміння найдавнішої історії племен і народів південного заходу Європейської частини СРСР. З цією територією, що лежить в області стику різних ландшафтно-географічних зон (полісся, лісостеп, степ), зв'язаний ряд цікавих історичних подій, які мали тут місце за різних періодів, починаючи від первісної епохи і кінчаючи часом Київської Русі. Середнє Подніпров'я було місцем складення і тривалого існування дніпро-донецької неолітичної культури. Тут в епоху бронзи жило численне населення тшинецько-комаровської культури. Київсько-Прип'ятський басейн, як відомо, захищується вченими до території, де відбувалося складення слов'ян. Долина Дніпра в районі Києва, нарешті, була центром створення першої найбільш значної слов'янської держави — Київської Русі.

Багато питань історичного розвитку древнього населення Середнього Подніпров'я стали чіткіше вимальовуватись в результаті робіт останніх років, проведених Київською і Канівською експедиціями. В даній статті ми коротко зупинимось на результатах робіт Київської комплексної експедиції 1962—1964 рр.

Дослідження Київської експедиції в зоні спорудження водоймища Київської ГЕС є прямим продовженням робіт, проведених в цьому районі О. І. Тереножкіним і І. І. Артеменко в 1960 р. В свій час південна половина чаші майбутнього Київського моря входила в зону досліджень експедиції «Великий Київ». З попередніх робіт в цьому районі слід назвати також розвідки К. Якимовича в гирлі Прип'яті¹ і маршрутну розвідку Ф. Козубовського на ділянці Вишгород—Чорнобиль².

За два роки робіт нашою експедицією обстежено долину Дніпра на протязі понад 100 км: від с. Мнів до с. Лебедівки на лівому березі і від с. Вишгорода до гирла р. Прип'яті — на правому. Розвідкові роботи проведені також в гирлах рік Ірпінь, Тетерів і Прип'ять³.

Головним завданням експедиції було ознайомлення із загальним станом археологічних пам'яток в цьому районі, виділення кращих об'єктів для ведення на них стаціонарних досліджень. За час роботи нами обстежено 89 місцезнаходжень, відомих тут раніше, а також вперше відкритих нашою розвідкою (рис. 1). Переважна кількість дослі-

¹ МАР, № 11, 1883.² Ф. Козубовський, Археологічні розвідки наддніпрянських дюн від Вишгорода до Чорнобиля, Науковий архів Інституту археології АН УРСР.³ Експедиція складалася з шести загонів, що працювали під керівництвом Д. Я. Телегіна (керівник експедиції), С. С. Березанської, Д. Т. Березовця, В. І. Бідзілі, П. П. Толочко, В. І. Митрофанової і В. О. Круца.

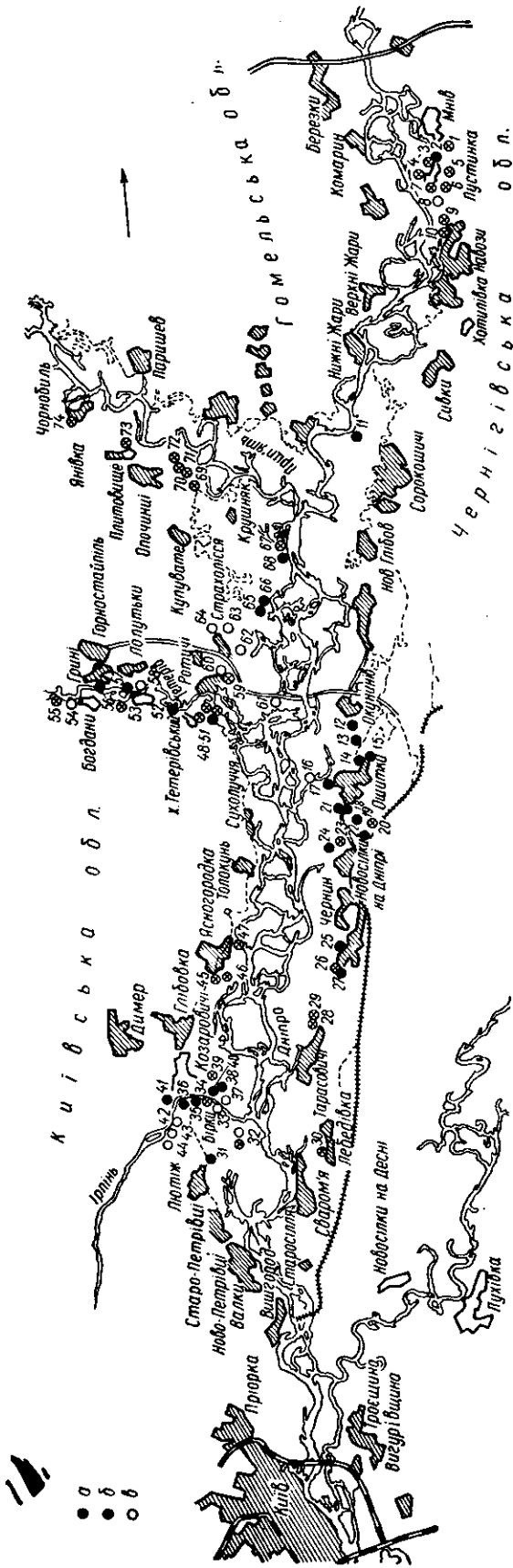

Рис. 1. Карта основних наміток Київського моря, обстежених експедицією 1962—1964 рр.

а — неоліт, енеоліт; б — бронза, скіфський час; в — ранні слов'яни, Київська Русь.

1 — Мнів; 2—3 — Пустинка І—VIII; 9, 10 — Назови І—II; 11 — Сорочишичі; 12—21 — Оштки (урочища Гастяїн, Печеніжжя, Кругле, Плетяла, Бойківщина, Ливівець, Гірки, Дражеміль, Копани, Варківка пункти 1, 2); 22 — 24 — Новосілки на Дніпрі (урочища Порохонь, Горбата Ніва пункти 1, 2); 25 — 27 — Завалівка (урочища Перетічок, Убодь пункти 1, 2); 28, 29 — Тарасовичі пункти 1, 2; 30 — Лебедівка; 31, 32 — Лютіж; 33, 34 — Бірки; 35 — 42 — Казаровичі пункти 1—10; 43, 44 — Демидів пункти 1, 2); 45—47 — Ясногородка (урочища Мочанівка, Церковиче); 48—51 — хут. Тегерівський (урочища Глинище, Ліса гора, Сухий брідок); 52 — Пляява (урочище Хохора); 53, 54 — Богдани пункти 1, 2; 55 — Ритні; 56 — Грині; 57, 58 — Лопуцькі пункти 1, 2; 59 — Ротичі; 60—64 — Страховісія пункти 1—5; 65—68 — Домантово пункти 1—4; 69—72 — Оташев пункти 1—4; 73 — Плитовичі; 74 — Янівка.

джених об'єктів прошурфована. На кращих з них проведені стаціонарні дослідження. Зокрема, розкопки проводились на ряді неолітичних поселень (Пилява, Гастятин, Грині, Завалівка, Домонтово, Пустинка 5), могильнику софіївського типу біля с. Завалівки, поселенні тшинецько-комаровської культури біля с. Пустинка, поселеннях ранніх слов'ян біля сс. Лютиж, Казаровичі, Грині і двох сезонних поселеннях епохи Київської Русі (Лопутьки, Новосілки на Дніпрі).

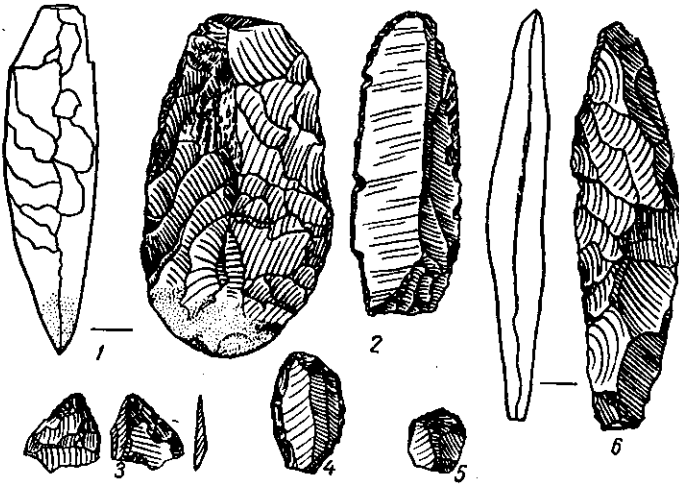

Рис. 2. Грині. Знаряддя з кременю.

Матеріали розвідки і розкопок Київської експедиції дають багато нового для розуміння різних періодів найдавнішої історії населення Подніпров'я і перш за все для вивчення культур неоліту, епохи бронзи, періоду ранніх слов'ян і Київської Русі.

Неоліт, мідний вік. В епоху неоліту на вказаній території основним населенням були носії дніпро-донецької культури. Про це красномовно говорить, перш за все, густота поселень із знахідками гребінчасто-накольчастої кераміки. Всього на обстеженому відрізку Дніпра і в гирлах його приток зареєстровано 23 неолітичні поселення. Розкопки деяких з них дали добрий речовий матеріал. Нижче зупинимось коротко на викладі результатів дослідження поселення Грині, де був проведений найбільший обсяг робіт.

Поселення біля хут. Грині розміщене на краю борової тераси лівого берега р. Тетерева біля озера Теробуж. Висота місцезнаходження над рівнем заплави 4—5 м. На поселенні розкрита площа 728 м². Культурний шар товщиною 20—30 см залягав в основі ґрунтового шару на глибині 0,2—0,6 м. Він являв собою скупчення кераміки, крем'яних знарядь праці, окремих невеликих каменів і т. п. В культурному шарі зафіксовано ряд господарських ям і вогнищевих плям.

Всього на поселенні виявлено понад 3 тис. знахідок, в тому числі 135 знарядь праці і велика кількість фрагментів кераміки. Серед знарядь є крем'яні клиновидні сокири, ножі, скребки, вістря стріл і списів (рис. 2, 1—6). Кераміка представлена гостродонними, рідко плоскодонними горщиками (рис. 3, 1—3; 4, 1). В тісті рослинна домішка або пісок. Орнамент гребінчастий і кольчастий («відступаюча лопаточка»). В системі узору помітне місце (близько 20%) займає орнамент, що складається з поверхневих ямок і своерідних «лапчатих» відтисків. Мотиви узорів включають горизонтальні і діагональні ряди, рідко — геометричні фігури, підчотирикутні, трикутні, звичайно покриті рядами відтисків гребінця або наколами.

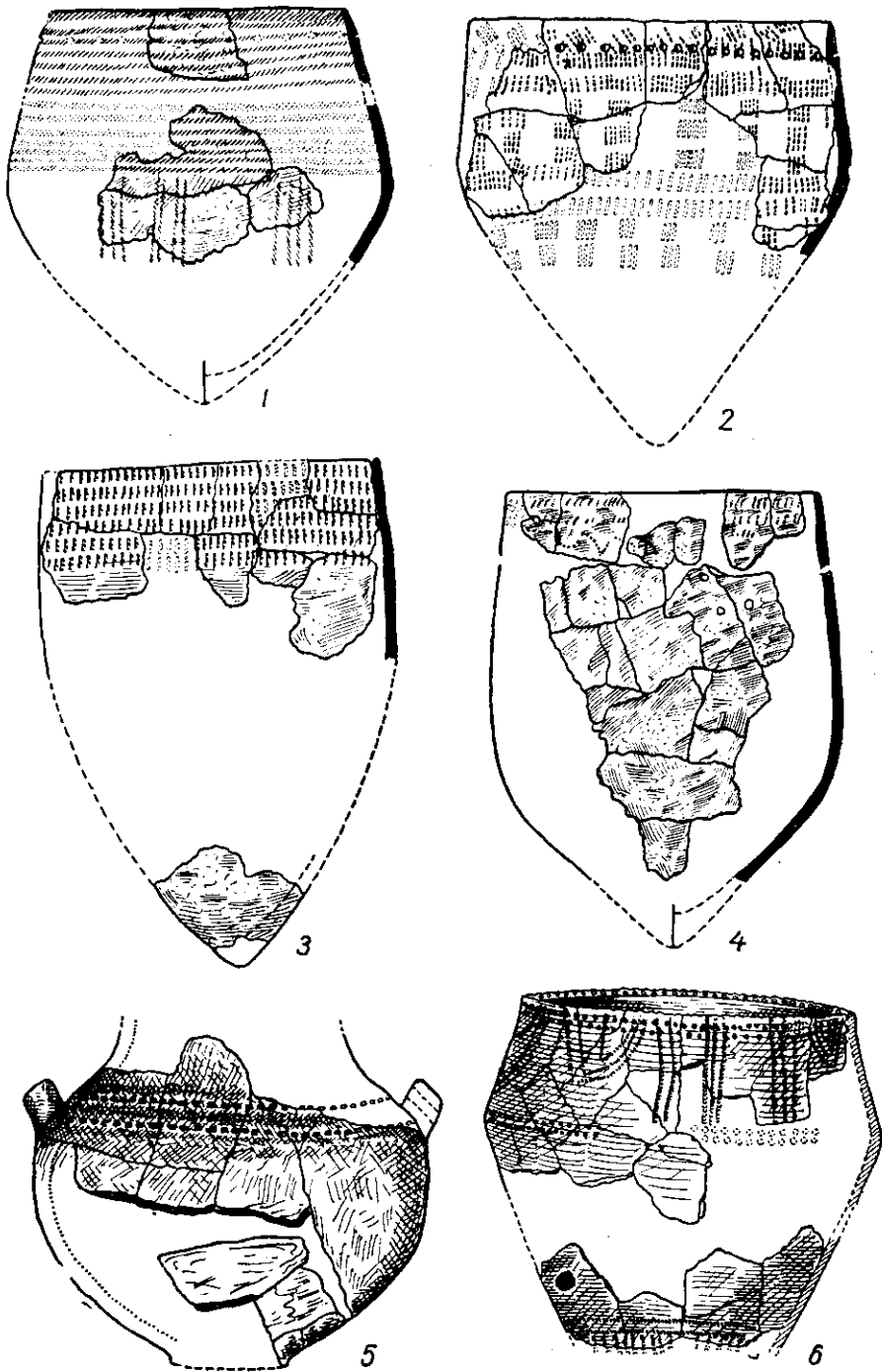

Рис. 3. Глиняний посуд неолітичної доби.
 1 — 3 — Грині; 4 — Гастятин; 5, 6 — Пилява.

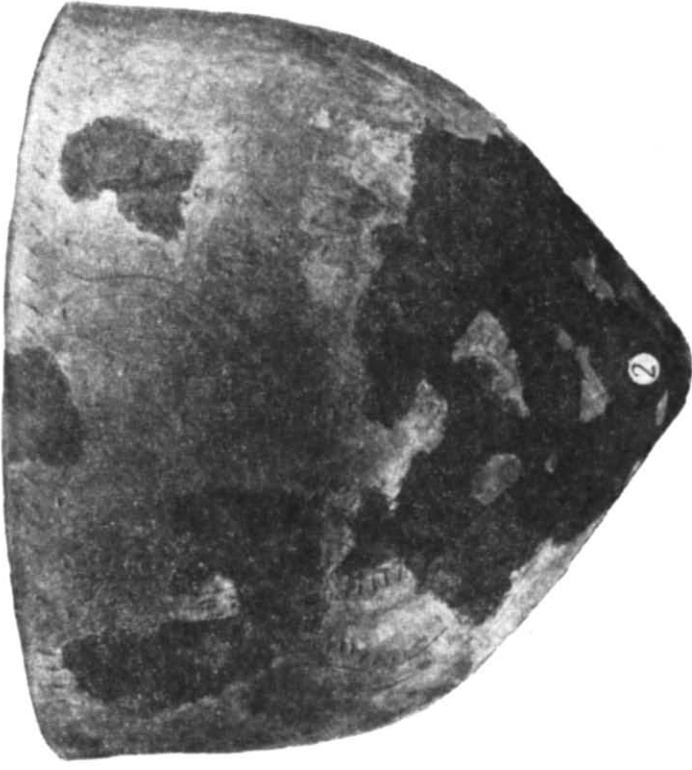
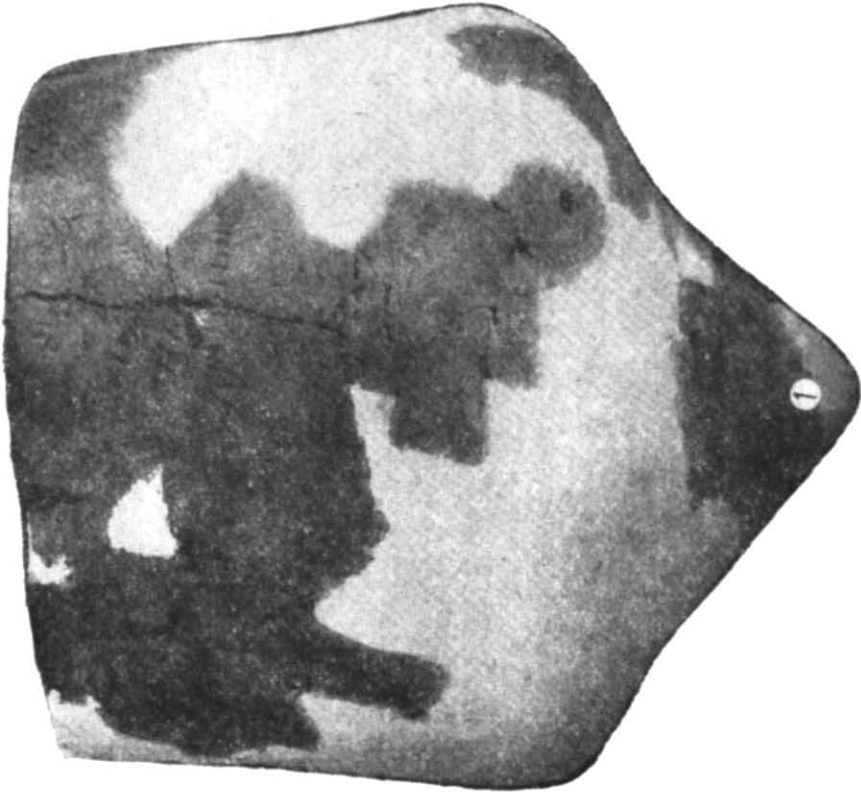

Рис. 4. Горщики раннього неоліту.
1 — Грині; 2 — Заваліпка.

За складом знахідок розкопане поселення відноситься до кінця раннього і, головним чином, до середнього періодів розвитку дніпро-донецької культури. Матеріали розкопок поселення Грині та інших аналогічних пам'яток Київського Придніпров'я дають нові дані для синхронізації дніпро-донецької культури з більш південними землеробськими культурами Правобережної України — буго-дністровською і трипільською. З числа нових фактів відзначимо два: а) знахідку на ранньонеолітичному поселенні Завалівка горщика, прикрашеного своєрідним орнаментом (рис. 4, 2), прототип якого слід шукати на посуді буго-дністровської культури, і б) наявність в культурному шарі поселення Пілява уламків посудини, яка типологічно може бути пов'язана з керамікою трипілья (рис. 3, 5).

Важливою особливістю дніпро-донецької кераміки північної Київщини слід вважати наявність рис, що зближують її з неолітичними матеріалами південно-східної Білорусії. Мова йде про групу кераміки з Гринів та інших поселень, прикрашену ямковим і лапчатим орнаментом, який мав поширення також в долині середнього і нижнього Сожу, на Дніпрі в межах БРСР і частково в пониззі Прип'яті. На стоянці Стрелиця під Гомелем кераміка з ямковим орнаментом становить третину всього складу знахідок⁴. Понад 25% такої кераміки є в комплексі з поселень Борок Семенівський і Сосонка коло м. Рогачова на Дніпрі⁵. Кераміка з Гринів в культурному плані цілком збігається з матеріалами північно-східної Білорусії і за рядом інших ознак (наявність рослинних домішок в тісті, спільні форми гостродонних горщиків, переважання гребінчастого орнаменту і т. п.), що дозволяє говорити про приналежність неолітичних поселень північної України і південно-східної Білорусії до однієї культурної групи. Пам'ятки цих територій зазнавали в своєму розвитку сильного впливу, що йшов з боку культур ямково-гребінчастої кераміки Волго-Окського басейну.

Досить важливий комплекс матеріалів здобутий під час розкопок пізньонеолітичного поселення поблизу Пустинки (пункт 5), Михайло-Коцюбинського району, Чернігівської області.

Поселення розташоване на підвищенні заплавної тераси лівого берега Дніпра. Розкопками, проведеними під керівництвом В. І. Митрофанової в 1963—1964 рр., розкрита площа близько 550 м². Культурний шар, що залягав на глибині 0,2—0,5 м, включав велику кількість фрагментів глиняного посуду і знарядь праці. Під культурним шаром зафіксовані ями господарського призначення.

Найбільш цікавим матеріалом на поселенні є кераміка. За формою це широко відкритий горщик з гострим або плоским дном. В глиняному тісті домішка дрібного піску і невелика кількість рослинних решток. Орнамент складається з відтисків гребінця, ямок, «перлин», валика, розміщеного завжди під вінцями. Особливо слід відзначити наявність тут орнаменту у вигляді вертикального розчісування по шийці посуду. Горщики з такою орнаментациєю становлять п'яту—шосту частину всіх керамічних знахідок на поселенні. Кераміка з подібним орнаментом, в якому, безперечно, слід вбачати впливи трипільської керамічної технології, за рештою ознак (склад тіста, форми) мало відрізняється від іншого посуду поселення.

Характер кераміки вказує на приналежність Пустинки 5 до пізніх етапів дніпро-донецької культури, а наявність трипільських впливів

⁴ Е. Г. Галанова, Отчет об археологических исследованиях в 1954 г., Научный архив сектора археологии Института истории АН БРСР.

⁵ И. И. Артеменко, Памятники эпохи неолита и бронзового века Верхнего Поднепровья, КСИА АН СССР, вып. 78, М., 1960. Матеріали з неолітичних поселень Білорусії, що зберігаються у фондах ДІМ, використані нами з люб'язного дозволу авторів розкопок.

у розвитку орнаменту дає підставу синхронізувати це поселення з етапами В/II—С трипільської культури. Про це ж свідчать і знахідки в культурному шарі стоянки фрагментів червоноглиняної кераміки кінця середнього — початку пізнього трипілля.

Таким чином, роботи Київської експедиції 1962—1964 рр. в галузі неоліту виявились принципово важливими. Вони, по-перше, дали нові надійні матеріали для синхронізації окремих періодів дніпро-донецької культури з пам'ятками більш південних територій: раннього періоду — з буго-дністровською культурою, середнього — з трипіллям А, а пізнього — з етапами В, С; по-друге, ці дані дозволили уточнити культурно-хронологічне взаємовідношення неолітичних пам'яток північної України і південно-східної Білорусії, які разом становлять північний варіант дніпро-донецької культури.

Могильник софіївського типу, відкритий експедицією поблизу с. Завалівки в урочищі Убодь, досліджений групою під керівництвом В. Круца. Тут на площі 220 м² розкрито 16 поховань з трупоспаленням. Поховання являють собою купки перепалених кісток людини, біля яких знайдені різноманітні речі: прикраси з міді і янтарю, знаряддя праці — ножі, вістря стріл, скребок, металевий камінь тощо. В кількох випадках виявлені залишки розбитого посуду і уламок схематизованої глиняної фігурки людини. Кераміка представлена залишками 12 посудин. Черепок дуже пористий, червонуватого кольору, без орнаменту. Кераміка, як і інші знахідки некрополя, знаходить повну аналогію в матеріалах уже відомих в науці могильників Софіївського, Червонохутірського і Чернинського.

Досліджений некрополь біля с. Завалівки є четвертою пам'яткою цього типу в Подніпров'ї. Він до деякої міри поповнює наші знання в галузі поховального ритуалу, що був властивий племенам софіївської культури. Тут, зокрема, вперше при похованні виявлено статуетку людини. Статуетки людини досі в досліджених могильниках не були відомі.

Епоха бронзи. За два роки робіт експедицією обстежено 32 місцезнаходження різних етапів епохи бронзи. Серед них найбільша кількість пам'яток (22) належить тшинецько-комаровській культурі середньої бронзи і лише кілька поселень відносяться до раннього і пізнього етапів цієї епохи. Стационарні дослідження проводились на одному поселенні тшинецько-комаровської культури біля хут. Пустинка, що займало площу 600×300 м. Загоном С. С. Березанської з допомогою бульдозера виявлено залишки 24 заглиблених в землю жител, які загинули від пожежі⁶. Про це свідчить як заповнення житлових заглибин чорним вуглистым ґрунтом, так і залишки обгорілих стінок, сплетених з пруття. Шість жител розкриті повністю. Вони мали прямокутну форму. Їх середні розміри 14×7 м. На площі жител розчищені залишки печей і своєрідні підвищення у вигляді «столиків». Черинь печей і «столики» викладені з глиняних вальків, обпалених десь окремо. Вздовж стін жител і по їх довгій вісі відмічено ряди ямок від стовпів. Зафіксовано також господарські ями.

В житлах і поблизу від них зібрані різноманітні побутові залишки, серед яких переважає кераміка. В кожному житлі зібрані фрагменти кількох десятків посудин. Найчастіше це фрагменти досить великих, широко відкритих горщиків (рис. 5, 1). Вони виготовлені з глини, до якої домішувалися зерна товченого граніту. Поверхня посуду добре згладжена. Майже всі вони орнаментовані. Орнамент нанесений на верхню частину посуду або тільки під вінцями. За даними С. С. Березанської, найчастіше зустрічається орнамент трьох типів: прокреслені

⁶ С. С. Березанская, Отчет о раскопках поселения у х. Пустынка в 1963—1964 гг., Науковий архів Інституту археології АН УРСР.

паралельні лінії, трикутники, відтиски перевитого шнура, ямки або «перлини» під вінцями (рис. 6, 1—5). Є також орнамент з наліпного валика.

Аналогічна кераміка з прокресленим орнаментом знайдена розвідкою 1962 р. поблизу сс. Страхолісся, Ясногородка і хут. Грині (рис. 6, 6—8).

Знаряддя праці представлені лише кількома невизначеними знахідками (крем'яний ніж, уламки серпа і бойової сокири, прясла, лячки). Знайдена також бронзова булавка.

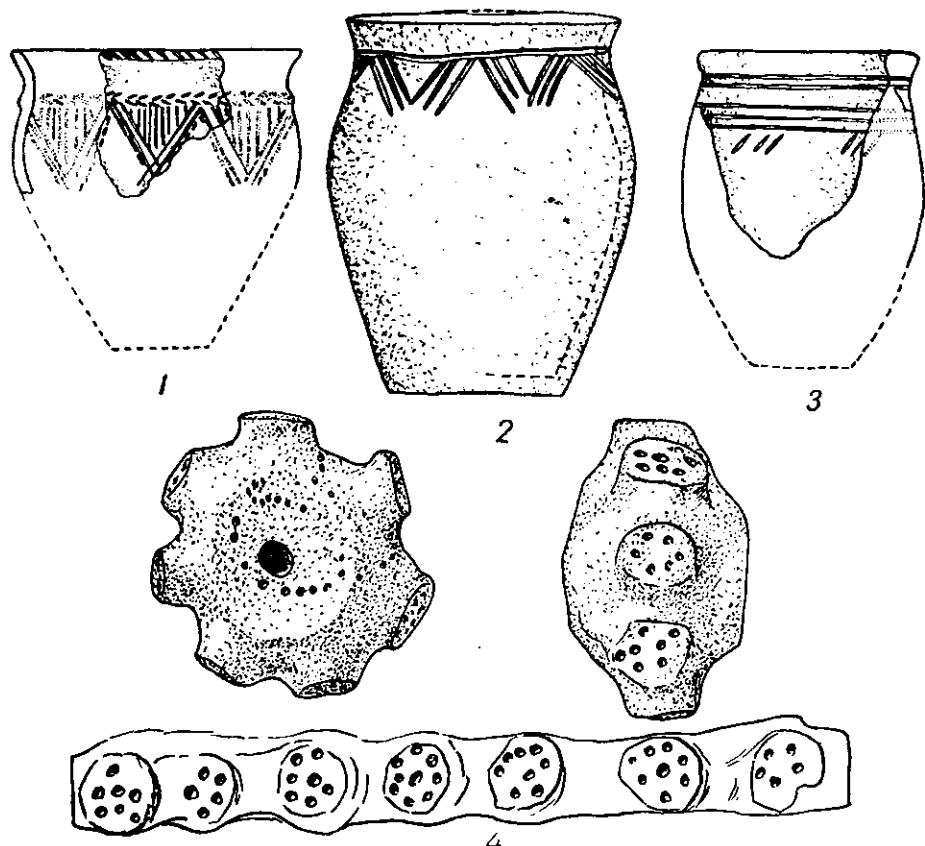

Рис. 5. Керамічні вироби тшинецько-комаровської культури.
1 — Пустинка 2; 2 — Уманщина; 3 — хут. Бите; 4 — хут. Таценки.

В результаті розкопок Пустинського поселення вперше одержано великий матеріал для вивчення питань побудови у племен тшинецько-комаровської культури. До робіт Київської експедиції житла цієї культури фактично не були відомі зовсім.

Матеріали Пустинського поселення, головним чином кераміка, значно доповнюють наші джерела по вивченню питань взаємовідношення і зв'язку тшинецько-комаровської культури Дніпро-Вісленського межиріччя і пам'яток сосницької групи, розташованих в долині Десни і Сейму.

Як відомо, ще роботами М. Я. Рудинського і Я. Морачевського в 1929 р. в долині Сейму біля с. Мар'янівки було відкрито поселення з досить оригінальною керамікою, яку М. Я. Рудинський генетично пов'язував з місцевим неолітичним посудом⁷. В 1953 і 1955 рр. нашими

⁷ М. Я. Рудинський, Мар'янівська стація, Антропология, т. III, К., 1930; Я. Морачевський, Кераміка Мар'янівської стації, там же, стор. 91 і далі.

дослідженнями на Сеймі в районі Путивля був виявлений ряд аналогічних пам'яток, серед яких найбільш повні матеріали дало частково розкопане Іванівське поселення⁸. На підставі вивчення кераміки Мар'янівського і Іванівського поселень нами тоді було висловлено припущення про відсутність прямого генетичного зв'язку між місцевою «неолітичною» і мар'янівсько-іванівською керамікою, про те, що остання за

Рис. 6. Кераміка тшинецько-комаровської культури.
1—5 — Пустинка; 6 — Страхолісія; 7 — Ясногородка; 8 — Грині.

типом орнаменту і формами посуду цілком тяжіє до більш західних територій Правобережної України⁹. Ця думка пізніше була розвинена С. С. Березанською, яка опублікувала в 1957 р. матеріали Мар'янівського, Іванівського та інших поселень Сейму і Десни під назвою пам'яток сосницького типу¹⁰.

⁸ Д. Я. Телегін, Отчет о работе неолитического отряда Левобережно-Сейминской экспедиции 1953 г., Науковий архів Інституту археології АН УРСР.

⁹ Д. Я. Телегін, Дослідження неолітичних стоянок і поселень епохи бронзи в долині Сейму в 1953 р. Додаток до наведеного вище звіту, стор. 11.

¹⁰ С. С. Березанська, Пам'ятки періоду середньої бронзи на Десні та Сеймі, Археологія, т. XI, К., 1957.

Кераміка сосницького типу, що має багато спільних ознак з посудом тшинецько-комаровської культури, все ж дещо відрізняється від нього. На підставі цього деякі дослідники говорили навіть про самостійну сосницьку культуру¹¹. Значення керамічного матеріалу з поселення Пустинка II полягає в тому, що при очевидній культурно-хронологічній єдності всього комплексу він включає риси, властиві як тши-

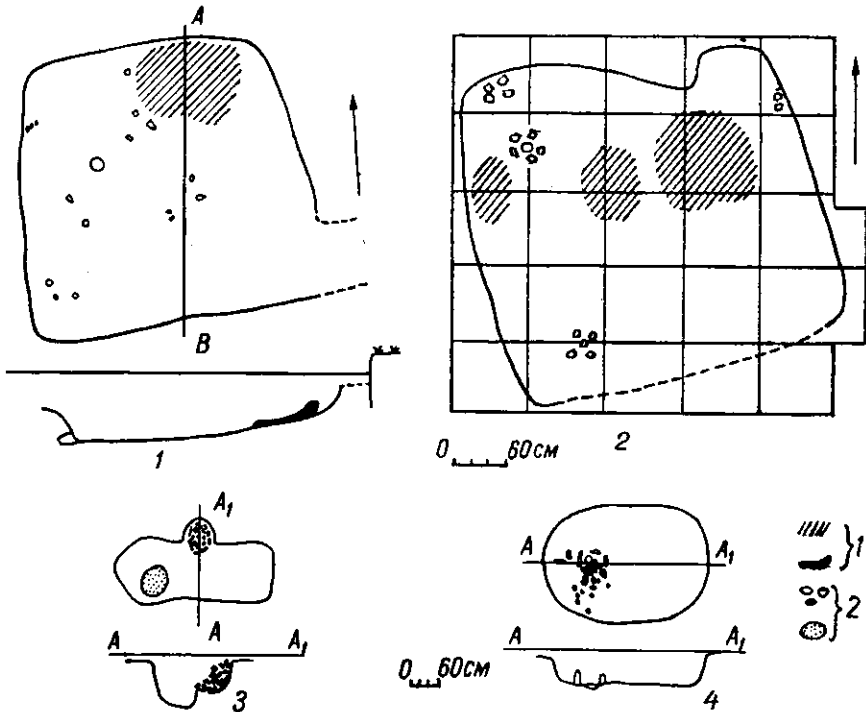

Рис. 7. Житла (1) і залізоробні горни (2) зарубинецько-корчуватівського часу.
1 — Грині; 2 — Козаровичі; 3, 4 — Лютіж.

нецько-комаровським пам'яткам Правобережжя, так і кераміці сосницьких поселень Лівобережжя України. За даними автора розкопок С. С. Березанської, правобережні риси в кераміці Пустинки II проявляються в наявності тюльпановидних форм посуду, глиняних виробів типу ложок, узорів орнаменту, що включає прямі горизонтальні лінії, а також ямки або «перлини» по краю вінець (рис. 6, 1, 3). Риси сосницької кераміки простежуються в поширенні більш реберчастих і округлотилих горщиків з особливими скошеними назовні вінцями та орнаментом, що складається з прокреслених заштрихованих трикутників, оторочених ямками (рис. 5, 1), і покриває всю або майже всю поверхню посуду.

Виходячи з аналізу кераміки Пустинського поселення, можна з достатньою підставою говорити про сосницьку групу пам'яток як про правобережний варіант тшинецько-комаровської культури. Таким чином, дослідження Київської експедиції 1962—1964 рр. дають нові матеріали для визначення східної межі поширення тшинецько-комаровської культури. А. Гардавський, який спеціально займався вивченням цієї культури, говорить про її поширення від Одера до Дніпра¹². Тепер в

¹¹ И. И. Артеменко, Среднеднепровская культура, СА, № 2, 1963; В. А. Ильинская, Поселение комаровской культуры у с. Мошны, КСИА АН УССР, вып. X, К., 1960, стор. 48.

¹² A. Gardawski, Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, Materiały starożytne, t. V, Warszawa, 1959, табл. II.

цю область слід включити також і лівобережну територію України — нижню течію Десни і значну частину долини Сейму.

Як свідчать нові, досить виразні керамічні матеріали південно-західної Київщини, зокрема знахідки горщиків на Уманщині (рис. 5, 2) і біля хут. Бите (рис. 5, 3) в Любарському районі, на Житомирщині, а також кераміки і рогатого прясла в хут. Таценки (рис. 5, 4) під Києвом, пам'ятки тшинецько-комаровської культури більш північних територій лісостепу безпосередньо зникаються з південною групою поселень і могильників типу Мошнів і Текліно.

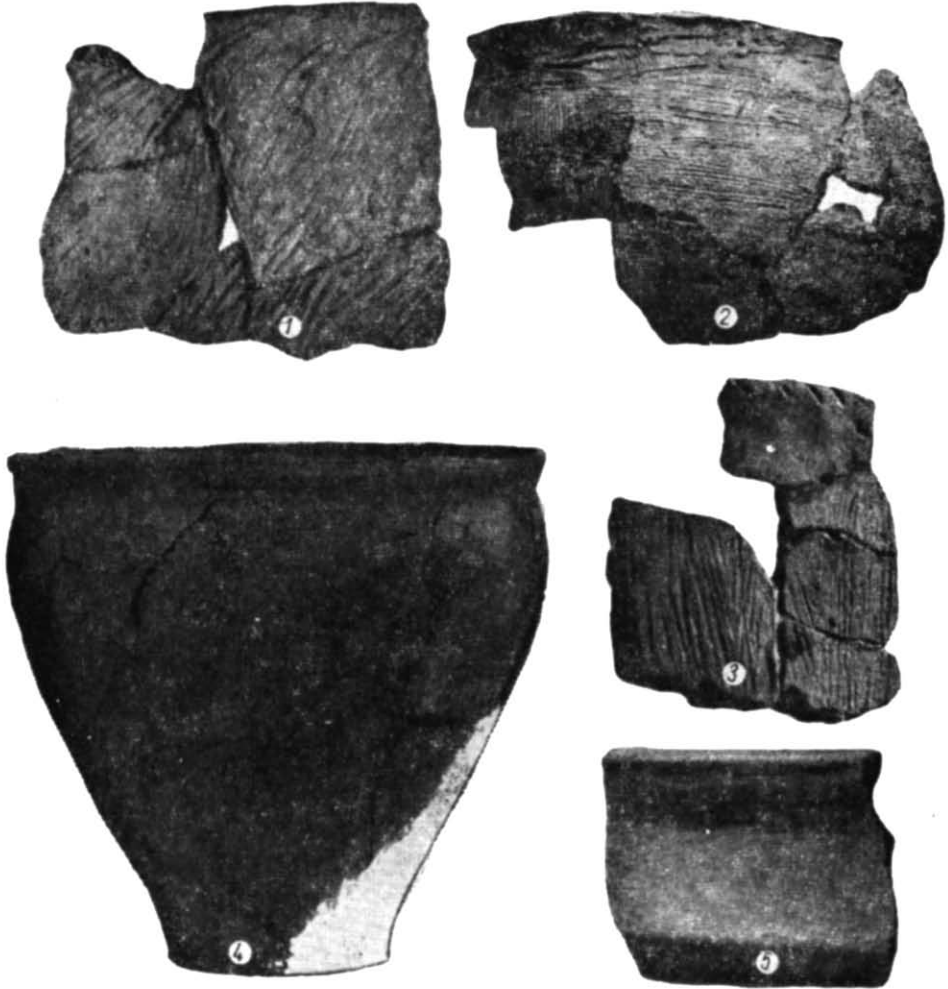

Рис. 8. Кераміка зарубинецько-корчуватівського часу з поселення Грині.

Період ранніх слов'ян і Київської Русі. Пам'ятки ранньослов'янського часу представлені поселеннями зарубинецько-корчуватівської культури. Експедицією виявлено всього близько 10 місцезнаходжень з матеріалами цього часу. На трьох поселеннях біля сс. Лютіж, Казаровичі і Грині проведені стаціонарні дослідження.

На поселенні біля с. Лютіж під Києвом розкопками розкрита площа 16 тис. м². За даними автора розкопок В. І. Бідзілі, культурний шар, що залягав на глибині 0,2—0,6 м, складається із скупчення кераміки, печини, відходів залізороного виробництва, деревного вугілля і т. п. Застосування бульдозера дозволило розкрити всю площу давнього поселення, на території якого виявлено 5 жител, 411 ям для випалення

деревного вугілля і 15 залізоплавильних горнів. Житла наземні, квадратної форми, розміром 4×4 м. Ями округлі в плані, невеликих розмірів; їх поперечник в середньому становить 1—1,5 м, глибина — до 0,5 м. Залізоплавильні сиродуті горни виліплені з глини на краю спеціально викопаних заглибин і являють собою півназемні споруди шахтного типу, округлі в плані, діаметром 45 см. Внутрішня частина горнів заповнена залізними шлаками і попелом (рис. 7, 3, 4).

Основну масу знахідок на поселенні становлять ліпні грубі і чорнолисковані горщики, а також своєрідні гострореберчасті лисковані миски. Горщики прикрашені по зрізу або по плічках защипами. В кількох випадках знайдені фрагменти стінок посудин з штрихованим орнаментом. Знаряддя нечисленні (залізний серп, три долота, п'ять ножів). Знайдено дві очкові фібули II ст. н. е. Поселення біля с. Лютиж слід розуміти, очевидно, як сезонний виробничий центр добування заліза. Треба думати, що він постачав цей метал розміщеним поблизу постійним поселенням.

Невеликі за обсягом розкопувальні роботи на поселенні зарубинецько-корчуватівського типу біля сс. Казаровичі і Грині цікаві тим, що тут були розкриті залишки жител, трохи заглиблених в землю. Це порівняно невеликі споруди майже квадратної форми. Загальна площа житла на поселенні Грині — близько 10 м^2 . В його північній частині розчищена глинобитна піч діаметром понад 1 м (рис. 7, 1; 9).

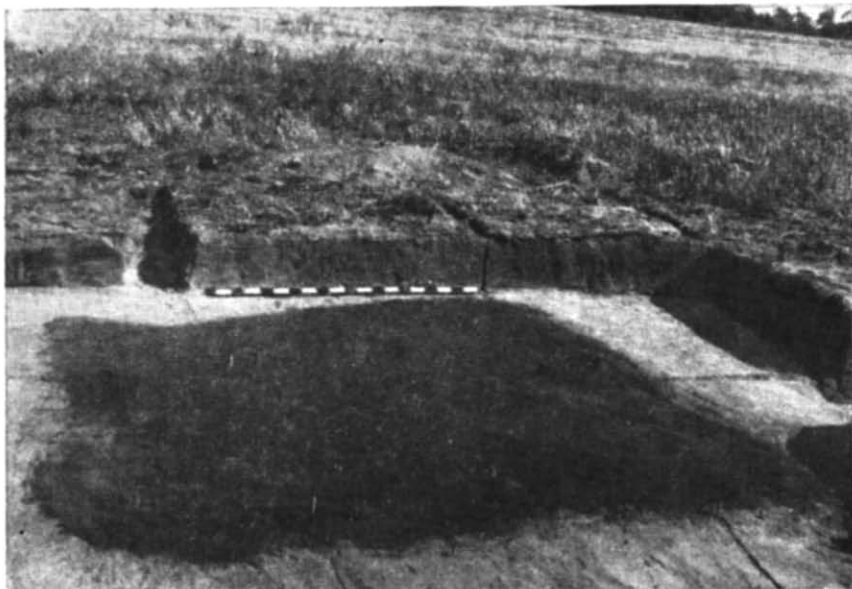

Рис. 9. Грині. Зарубинецько-корчуватівське житло в момент розчистки.

Житлові споруди біля с. Казаровичі відрізняються дещо більшими розмірами ($4,2 \times 4,3$ м). Тут зафіксовано три вогнища (рис. 7, 2).

Досить важливою особливістю керамічних комплексів з описаних жител, в цілому, безумовно, зарубинецько-корчуватівських (рис. 8, 4, 5), є наявність фрагментів посуду з штрихованим орнаментом (рис. 8, 1—3). В Казаровичах такої кераміки знайдено 12 фрагментів, а в Гринях штриховані черепки становлять 20% всіх керамічних знахідок. Штриховка має вигляд безсистемних дряпин, спрямованих в різні боки, або смуг, що складаються з паралельних ліній. Наскільки нам відомо, штрихована кераміка, яка дещо нагадує матеріали городищ з штрихо-

ваною керамікою Литви, Білорусії¹³ і Північної Польщі, на зарубинецько-корчуватівських пам'ятках Київщини до цього часу не зустрічалась.

Основні роботи експедиції в галузі вивчення епохи Київської Русі були спрямовані на дослідження древньоруського села. Розкопками біля с. Лопутьки в долині Тетерева (П. П. Толочко) і біля с. Новосілки на Дніпрі (Д. Т. Березовець) виявлені літні тимчасові поселення X—XI ст. Поселення розміщені на підвищених ділянках заплави. В цих місцях, багатих болотною рудою і в старовину вкритих дубовим лісом, в епоху Київської Русі, як і в ранньослов'янський час, відбувалося випалювання деревного вугілля і виплавка заліза. Про це свідчать численні вугільні ями і залишки залізоплавильних горнів, виявлених на цих поселеннях. Вугілля і виплавлений метал по воді транспортували, очевидно, в міста — Київ, Вишгород та ін.

Такий в стислому викладі обсяг робіт, проведених Київською експедицією в 1962—1964 роках. Вище ми зупинялися на розгляді лише деяких проблем епохи неоліта, бронзи і ранніх слов'ян, в рішення яких вносять нове наші польові дослідження. Ми не торкаємося, однак, цілого ряду інших проблем (характеру місцевої енеолітичної культури північної Київщини, переростання культур епохи неоліту і енеоліту в культури бронзи і т. п.). Самостійною темою дослідження може бути також проблема древнього залізобного виробництва в Придніпров'ї в епоху ранніх слов'ян і Київської Русі.

Д. Я. ТЕЛЕГИН

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТ КИЕВСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ 1962—1964 гг.

Резюме

Работами Киевской экспедиции в 1962—1964 гг. под руководством автора проведены разведка и раскопки древних памятников в зоне сооружения водохранилища Киевской ГЭС. Разведкой охвачен на правом берегу участок Днепра на протяжении более 100 км от с. Вышгорода до устья р. Припяти, а на левом берегу — и несколько выше. Всего обследовано 89 местонахождений, в том числе 23 неолитических и энеолитических поселения, 32 памятника эпохи меди, бронзы, а также поселения раннеславянского времени и периода Киевской Руси.

Раскопки проводились на четырех неолитических поселениях (Грини, Заваловка, Домонтово, Пустынка), могильнике софиевского типа у с. Заваловка, поселении тшинецко-комаровской культуры вблизи с. Пустынка, поселении корчеватовского времени у с. Лютеж и поселения эпохи Киевской Руси вблизи с. Лопутьки.

Основным результатом экспедиции в области неолита является: а) уяснение вопросов синхронизации разных этапов днепро-донецкой культуры — раннего этапа с буго-днепровской, среднего — с трипольем А и позднего — с этапами В, С; б) установление культурной связи неолитических памятников северной Киевщины и южной Белоруссии, которые вместе представляют вариант днепро-донецкой культуры.

¹³ А. Г. Митрофанов, Городище в Вязенке, Материалы по археологии БССР, т. 1, Минск, 1957.

Разведка и раскопки поселений эпохи средней бронзы позволили значительно приблизиться к пониманию вопросов домостроительства и планировки поселений у племен тшинецко-комаровской культуры, а также уяснению вопросов взаимоотношения правобережных памятников тшинецкого типа с поселениями так называемой сосницкой группы, которые являются, по-видимому, лишь разными вариантами одной культурной общности, охватывающей территорию от Вислы и до среднего течения Десны.

Исследование памятников корчеватовского типа указывает на несомненные связи этой культуры с более северными и северо-западными территориями. Раскопки у с. Лютеж дали также важный материал для понимания вопросов железодельного производства в раннеславянское время.
